

JINOYATCHI SHAXS PSIXOLOGIYASI

Xushmamatova Dilnoza Yormamat qizi

Denov tadbirkorlik va pedagogika insituti talabasi

xushmamatovadilnoza@gmail.com

Yuldoshev Tojiddin Abdukarimovich

Ilmiy rahbar: Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti

“Pedagogika va psixologiya” kafedrasi o‘qituvchisi

tojiddinyuldoshev1@gmail.com

<https://orcid.org/0009-0005-2549>

Anontatsiya: Ushbu maqolada, jinoyatchi shaxslarning psixologiyasi va jinoyat turlari haqida ilmiy tarif va misollar keltirilgan. Bunda «psixologik» jihatning uning ham ijtimoiy, ham biologik jihatdan ko‘rinishlari ko‘rsatirlgan. Jinoyatchilarning xulq sabablari haqida so‘z borar ekan, avvalo, muammoni tahlil qilishning asosiy prinsiplarini keltirib o‘tamiz.

Kalit so‘zlar: demokratik, liberallashtirish, g‘ayriijtimoiy, individual, dezadaptatsiya, iluziya, iyerarxik, dominant, biologik, patologiyasi, psixatriya, psixofiziologiya, ekspertiziya, koeffitsienti, alkoholizm, psixopat.

Annotation: This article provides scientific definitions and examples of the psychology of criminal individuals and the various types of crimes. It presents the “psychological” aspect in both its social and biological dimensions. When discussing the causes of criminals' behavior, we first present the basic principles of problem analysis.

Keywords: democratic, liberalization, antisocial, individual, maladjustment, illusion, hierarchical, dominant, biological, pathology, psychiatry, psychophysiology, expert assessment, coefficient, alcoholism, psychopath.

Аннотация: В данной статье приводятся научные определения и примеры психологии преступных личностей и различных видов преступлений. В ней демонстрируется психологический аспект как в социальном, так и в биологическом плане. При обсуждении причин поведения преступников мы сначала излагаем основные принципы анализа проблемы.

Ключевые слова: демократический, либерализация, антисоциальный, индивидуальный, дезадаптация, иллюзия, иерархический, доминирующий, биологический, патология, психиатрия, психофизиология, экспертная оценка, коэффициент, алкоголизм, психопат

Kirish

O‘zbekiston Respublikasi mustaqillikka erishganidan so‘ng bozor iqtisodiyoti munosabatlariga asoslangan huquqiy demokratik davlat va adolatli fuqarolik jamiyatini barpo etishni maqsad qilib qo‘ydi. Birinchi prezidentimiz Islom Karimov ta’kidlaganidek, “mamlakatimizni demokratik yangilashning bugungi bosqichdagi eng muhim

yo‘nalishlaridan biri bu – qonun ustuvorligi va qonuniylilikni mustahkamlash, shaxs huquqi va manfaatlarini ishonchli himoya qilishga qaratilgan sud-huquq tizimini izchil demokratlashtirish va liberallashtirishdan iboratdir.

Shu ma’noda, jinoyatchilikning sodir etilishi demokratik huquqiy davlat qurish va erkin fuqarolik jamiyatini barpo etishga, jamiyatda aholining tinch, osoyishta, farovon hayot kechirishiga hamda jamiyatda har tomonlama yetuk, bilimli, mustaqil fikrlaydigan, ma’naviy-ruhiy jihatdan komil insonni shakllantirishga to’sqinlik qiladi.

O‘zbekistonda bugun jinoyatchilik ustidan ijtimoiy huquqiy nazorat shartli ravishda quyidagi uch yo‘nalishda amalga oshirilmoqda: – jinoyatlar sodir etilishining oldini olishga qaratilgan iqtisodiy, ijtimoiy, ma’naviy-tarbiyaviy, huquqiy va boshqa tadbirlar; – sodir etilgan jinoyatlar uchun jazoning muqarrarligini ta’minlash maqsadida amalga oshirilayotgan operativ-qidiruv, surishtiruv, dastlabki tergov va sud tergovini amalga oshirish bilan bog‘liq tadbirlar majmui; – sodir etilgan jinoyatlar uchun sud belgilagan jazoning ijrosini ta’minlashga qaratilgan tadbirlar.

1. G‘ayriijtimoiy xulq va «normadan chetga chiqish» tushunchasi Inson xulqi murakkab va ko‘p qirrali hodisa bo‘lib, uni o‘rganishda tizimli yondashuv va ehtimol tutilgan jarayonlar haqidagi zamonaviy tasavvurlarga ega bo‘lish talab qilinadi. Har bir axloqiy hodisaning mohiyati uning shaxs xulqining umumiy tuzilishidagi o‘rni bilan bog‘liq. Individual rivojlanish jarayonida axloqiy tizimlar individual axloqiy strategiyaning murakkab majmuiga aylanadi va shaxsning axloqiy tipini hosil qiladi.

An’anaga ko‘ra, g‘ayriijtimoiy xulq sabablari ikki guruhga – ijtimoiy va biologik sabablarga ajratiladi. Biroq, axloq-odob me’yorlari (qoida) dan og‘uvchi xulqning ko‘plab ko‘rinishlarini tahlil qilish mazkur muammoni boshqacharoq, ya’ni tizimli-integrasiyalashgan (birlashgan) holda o‘rganish zarur, degan xulosaga olib keladi. Ijtimoiylik yoki biologik omillariga «ruhiylik» nomli tizim hosil qiluvchi omilni kiritish hamda inson xulqining sababiy bog‘lanishlari (determinasiyasi) bilan bog‘liq barcha muammolar majmuini ijtimoiypsixologik-biologik sabablar deb atash zarur. Bunda «psixologik» jihatning o‘rtada joylashgani uning ham ijtimoiy, ham biologik omil uchun birlashtiruvchi funksiyaga egaligini anglatadi. G‘ayriijtimoiy xulq sabablari haqida so‘z borar ekan, avvalo, muammoni tahlil qilishning asosiy prinsiplarini keltirib o‘tamiz.

2. G‘ayriijtimoiy xulq ijtimoiy ijobiy xulqdan yo‘nalishining mazmuni bo‘yicha ham, psixoregulyasion xususiyatlari bo‘yicha ham ajralib turadi. Shaxs xulqi uning ehtiyojlari, anglangan va anglanmagan mayllari tizimi, oldiga maqsad qo‘yish va unga erishish xususiyatlari bilan ajralib turadi. Agar uni sxema tarzida tasvirlaydigan bo‘lsak, quyidagicha ko‘rinish hosil qiladi.

Aksariyat jinoyatchilarning xulqiga ijtimoiy qadriyatlarga moslasha olmaslik (dezadaptasiya) va o‘zini o‘zi boshqarishdagi nuqsonlar xosdir. Individning o‘zini o‘zi boshqarish imkoniyatlari past darajada bo‘lganida, g‘ayriijtimoiy mayllari, odatlari nafaqat nazorat qilinmaydi, balki ularning o‘zlari xulqning maqsad hosil qiluvchi mexanizmlariga aylanadi.

3. Inson xulqida na obyektiv, na subyektiv omillarni alohida ajratish mumkin. Ijtimoiy omillar odamlar xulqiga bevosita ichki shaxsiy, individualpsixologik hodisalar orqali ta'sir ko'rsatadi (va bu, ba'zan «jinoiy tabiat» illyuziyasini yuzaga keltiradi).

4. Shaxs qanchalik kam ijtimoiylashgan bo'lsa (bu, odatda, jinoyatchi shaxsning o'ziga xos xususiyatidir), biologik omillarning ustun (dominanta) Ehtiyoj Anglangan va anglanmagan mayllar Maqsad qo'yish va unga erishish Shaxs 8 bo'lish ehtimoli shunchalik yuqori bo'ladi. Inson ongining rivojlanishi qanchalik cheklangan bo'lsa, uning xulqida iyerarxik jihatdan quyi turadigan motivasiya darajalari shunchalik katta rol o'ynaydi.

-0 Kriminolog olim Z.S.Zaripov va I.Ismailovlar jinoiy xulq shakllanish jarayonini quyidagi toifalarga ajratishadi:

a) shaxs ehtiyoji va manfaatlari buzilishi bilan bog'liq jinoiy xulq shakllanish jarayoni;
b) shaxs ehtiyoji (manfaati) va imkoniyati o'rtasidagi farq (qaramaqarshilik) bilan bog'liq jarayonlar;

v) shaxs ma'naviy va huquqiy tasavvurining, qadriyatlar va ijtimoiy yo'nalishining buzilishi bilan bog'liq jarayonlar;

g) qaror qabul qilish va amalga oshirishdagi nuqson va kamchiliklar bilan bog'liq jarayonlar . Jinoiy xatti-harakat jarayoni quyidagi asosiy qismlarni o'z ichiga oladi: motivasiya, qaror qabul qilish va uni amalga oshirish. Har qanday ijtimoiy ahamiyatga ega bo'lgan xatti- harakat bu shaxsdagi o'ziga xos xususiyatlar bilan tashqi muhitning o'rtasidagi aloqaning natijasi degan fikrga asoslangan holda muayyan jinoiy xatti-harakat jarayonini quyidagicha tasvirlasa bo'ladi.

Rus olimi G. A. Avanesov inson xatti-harakatiga salbiy ta'sir etuvchi quyidagi biologik shart-sharoitlarni ajratadi: – jinsiy buzilish va jinoyatlarning sababiga aylanadigan biologik ehtiyojlar patologiyasi; – asab tizimining qo'zg'aluvchanligini kuchaytiradigan, noadekvat reaksiyani keltirib chiqaradigan va harakatlarni ijtimoiy nazorat qilishni qiyinlashtiradigan asab-ruhiy kasalliklar (psixopatiyalar, nevrosteniyalar, kasallik va sog'liq chegarasidagi holatlar); – turli xil psixosomatik, allergik, zaharvandlik bilan bog'liq kasalliklarga olib keladigan va qo'shimcha jinoiy omil bo'lib xizmat qiladigan psixofiziologik zo'riqishlar. XX asrning 20-yillaridayoq psixiatrlar (Antonyan Yu.M., Borodin S. A., Vinogradov M. V., Golub S. A. va boshq.) jinoiy xulq turi bilan ruhiy anomaliya o'rtasida bog'liqlik mavjudligini ta'kidlaganlar.

Masalan, rus olimi Yu.M. Antonyanning fikricha, «...aqli ojizlar, kundalik hayotga moslasha olmaydiganlar o'zlarining tuban ehtiyojlarini qondirish maqsadida o'g'rilik, ba'zan esa qotillik jinoyatlarini sodir etadilar. Beqaror va tashqi muhit ta'siriga tez beriluvchan ixtiyorsiz psixopatlar odatdagi o'g'rilar safini oson to'ldiradilar;

ma'nosiz ruhiy his-tuyg'ular va kuchli tuban mayllarga ega bo'lgan psixopatlardan esa banditlar, g'arazli qotillar boshqalarga qaraganda osonroq hosil bo'ladi; patologik qo'zg'aluvchanligi bilan ajralib turadigan psixopatlar arzimagan narsa tufayli atrofdagilar bilan oson aytishib qoladilar, jamoat tartibini buzadilar»

5 . Ruhiy anomaliyalarga chalingan shaxslarning ulushi (koeffitsiyenti) barcha jinoyatchiliklarning taxminan 70 % ini tashkil qiladi. Ma'lum bo'lishicha, ruhiy anomaliya holatida shaxslar tomonidan jismoniy kuch ishlatish (odam o'ldirish, nomusga tegish, tan jarohati yetkazish) va bezorilik jinoyatlari sodir etilgan. Masalan, aqli raso deb tan olingan va odam o'ldirish, nomusga tegish, tan jarohati yetkazish jinoyatlarini sodir etgan voyaga yetmaganlar sud-psixiatriya ekspertizasidan o'tkazilganda ularning har besh nafaridan uch nafarida aqli raso bo'lgan holda o'z jinoiy qilmishlariga yo'l ochuvchi turli anomaliya holatlari borligi aniqlangan.

Jinoyatchi shaxsi va uning o'ziga xos psixologik xususiyatlari «Jinoyatchi shaxsi» ko'p qirrali tushuncha bo'lib, bir qator fanlarning o'rganish obyekti hisoblanadi. Uni nafaqat psixologlar, balki yuristlar ham predmet obyekti sifatida o'rganadilar. Jinoyatchi shaxs psixologiyasi haqida bir qator psixolog (M.I.Yenikev, O.L. Kochetov, Yu.V. Chufarovskiy, Yu.L. Vasilyev va boshq.) olimlar ilmiy adabiyotlarda o'z fikrlarini bildirganlar. Yuridik psixologiyada ham ushbu muammo markaziy o'rinlardan birini egallaydi.

Jinoyatchi shaxsi – jinoyatchining asosiy intellektual-ma'naviy xislatlari, ruhiy va jismoniy holatining majmuidir. Jinoyatchi shaxsini o'rganish shaxs sodir etgan qilmishni malakali baholashni, jumladan individual bashorat qilishni ta'minlash uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega.

Jinoyat sodir etgan shaxslarning ehtiyojlari asosan quyidagi xususiyatlarga ega:

- ehtiyojlarning torligi, cheklanganligi, moddiy-utilitar xarakterga ega ekanligi;
- ijtimoiy zarur ehtiyojlarning (mehnat, axloqiy xulqqa bo'lgan ehtiyojlarning) rivojlanmaganligi;
- shakli buzilgan, o'rtacha standartdan va qondirishning qonuniy imkoniyatlaridan ortiq bo'lgan ehtiyojlar;
- buzilgan ehtiyojlar. Shu ma'noda aksariyat huquqbuzar shaxslarda iste'molchilik gipertrofiyasi mavjuddir.

Jinoyatni yuzaga kelgan vaziyatdagi vasvasa ta'sirida, uning uchun qimmatli bo'lgan natijaga, uning fikricha, hech qanday salbiy oqibatlarisiz erishish mumkin bo'lgan holatda jinoyat sodir etadigan shaxs tipi. Huquqiy ong darajasi, noijtimoiy xulq bu yerda birinchi holdagiga qaraganda ancha past. Jinoiy qilmish sodir etishni doimo qonunga itoatkor xulqqa qaraganda afzalroq biladigan shaxs tipi. Bu jinoiy ta'sir yuqqan shaxs tipi. Hayot va faoliyatning barqaror jinoiy obrazi shakllangan jinoyatchi shaxs tipi. Jinoiy qilmishlarni sodir etish o'z- o'zidan uning uchun ehtiyojga aylanadi. Bu – professional jinoyatchi tipi. Bunday jinoiy shaxs doimo jinoiy tajovuz predmetini izlash holatida bo'ladi. Uning jinoiy xatti-harakat usullari ishlab chiqilgan, zarur qurol va vositalari doimo yonida bo'ladi. Bu jinoyatchilarning ijtimoiy jihatdan eng xavfli tipi.

Zo'ravonlik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar toifasi Zo'ravonlik²¹ jinoyatlarini ko'pchilik hollarda madaniy- bilim darajasi past bo'lgan shaxslar sodir etadi. Zo'ravon jinoyatchi shaxs (jismoniy kuch ishlatib jinoyat sodir etishga moyil shaxs) odatda tarbiyaning asosiy sohalari – oila, o'quv yurti, ishlab chiqarish jamoasidagi kamchilik va nuqsonlarni aks

ettiruvchi past darajadagi ijtimoiylashuv bilan ajralib turadi. Ushbu shaxsning motivasion sohasiga egosentrizm (xudbinlik), jamiyat vakillarining bir qismi bilan barqaror nizolashuv va o‘zini oqlashga bo‘lgan intilishning mavjudligidir. Bu yerda, aksariyat hollarda, alkohol jinoiy maqsadni faollashtiruvchi omil hisoblanadi.

Jinsiy jinoyat – nomusga tegish, ayolni jinsiy aloqaga majburlash, jinsiy yetuklik yoshiga yetmaganlar bilan munosabatga kirishishdir (JKning 118, 121, 128-moddalari).

Eng xavfli jinsiy jinoyat – nomusga tegish – jismoniy kuch, tahdid yoki jabrlanuvchining chorasiz ahvolidan foydalanib sodir etishdir. Bunday jinoyat uchun yuridik javobgarlik 14 yoshdan boshlanadi. Ushbu jinoyatning ijtimoiy xavfliligi ayolning jinsiy erkinligini qo‘pol ravishda mensimaslik, jinoyatchi harakatlarining zo‘ravonlik xususiyatiga egaligi, jabrlanuvchiga ma‘naviy va jismoniy zarar yetkazilishi, ko‘p hollarda ruhiy va jismoniy sog‘lig‘ining buzilishidan iborat.

Qotillik jinoyatlarini sodir etuvchi shaxslar toifasi Qotillik jinoyatlarini sodir etgan shaxslar psixologiyasi haqida to‘xtalib o‘tadigan bo‘lsak, ularda boshqa shaxslarga nisbatan nihoyatda tobelikni kuzatish mumkin. Qotillar erkin hayotga moslashishi qiyin bo‘lgan shaxslar toifasiga kiradilar.

Tasodifiy qotil jinoyatchilar. Ular o‘zlarining ruhiy holatlarini boshqarishlarida nuqsonlari mavjudligi bilan ajralib turadilar. Jabrlanuvchini o‘ldirish ular uchun fojiali tasodifdir. Lekin, aslida, bu tasodifiy emas. Bu yerda shaxsning murakkab, nizoli vaziyatdan ijtimoiy moslashgan holda chiqib keta olmasligi namoyon bo‘ladi.

Ashaddiy qotil jinoyatchilar barqaror g‘ayriijtimoiy qarashlari, yo‘nalishlari bilan ajralib turadilar. Ularning axloqqa zid ishlari, salbiy ehtiyojlarining ustunligi zo‘ravonlik harakatlarining nihoyatda qo‘pol usullarini 34 keltirib chiqaradi. Ular, odatda, ilgari sudlangan, ozodlikdan mahrum qilish joylarida qayta ijtimoiylashmagan (tarbiyalanmagan) va sezilarli ijtimoiy o‘ringa ega bo‘lmagan shaxslardir. Ularning kundalik xulqi jinoyatga yaqin turadi, g‘ayriijtimoiy, jinoiy submadaniyat sharoitida amalga oshadi. Jinoyatchilarga xos jihatlar orasida dominantlik – atrofida gilardan ustunlik, tavakkal qilish, soxta qahramonligi bilan o‘ziga bino qo‘yish, maqtanchoqlik, savlatga zo‘r berish alohida ko‘zga tashlanadi. Jinoyatchilar orasida ular shaddodlik, shafqatsizlik, nihoyatda qo‘pollik, kuch ishlatish, shantaj va tahdidlarni namoyon etadilar.

Xulosa

Insoniyat taraqqiyoti davomida jinoyatchilikni oldini olish, uni sodir etganidan ko‘ra har tomonlama ustun ekanligi kuzatilgan. Hozirgi kunda ham jinoyatlarining oldini olish ularni sodir etgan shaxslarni jazolash orqali jinoyat- chilikka qarshi kurashdan ko‘ra har tomonlama yaxshidir.

Bu borada mashhur fransuz mutafakkiri Sharl Lui Montesko o‘zining “Qonun ruhi haqida”gi falsafiy-huquqiy asarida shunday fikr bildirgan: “Aqlli qonun chiqaruvchi jinoyat uchun jazo berish haqida emas, jinoyatlarining oldini olish haqida qayg‘uradi, ya‘ni u jinoyat uchun jazolashga emas, balki axloqni yaxshilashga harakat qiladi” .

Jinoyatchilikning yangi jamiyat qurish uchun tug‘diradigan xavfi to‘g‘risida birinchi Prezidentimiz Islom Karimov shunday yozadi: «Jinoyatchi unsurlarning yangi xo‘jalik munosabatlari tizimini shakllantirish jarayonida faol va xufiyona ishtirok etishi jamiyatda axloqsizlik vaziyatini tug‘diradi. Bu esa mamlakat uchun ham, jahon hamjamiyati uchun ham nomaqbul jinoiy bozor iqtisodiyotining alohida turi shakllanishiga olib keladi.

Shuning uchun jinoyatchilar dunyosiga qarshi kurash, ularni tag-tomiri bilan tugatish ichki ishlar idoralari har bir xodimining muqaddas burchlaridan biri sanaladi.

Foydanilgan adabiyotlar:

1. O‘zbekiston Respublikasining Konstitusiyasi. – T., 2009
2. O‘zbekiston Respublikasining Jinoyat kodeksi. – T., 2008.
3. Karimov I.A. O‘zbek xalqi hech qachon, hech kimga qaram bo‘lmaydi. T.. – T2005.
4. Karimov I. A. Inson, uning huquq va erkinliklari hamda manfaatlari – eng oliy qadriyat. T., 2006
5. Karimov I. A. Yuksak ma’naviyat – yengilmas kuch. –T., 2008.
6. Karimov I. A. Mamlakatimizda demokratik islohotlarni yanada chuqurlashtirish va fuqarolik jamiyatini rivojlantirish konsepsiyasi // Xalq so‘zi. – 2010.
7. Avanesov G.A. Kriminologiya i sosialnaya profilaktika. –M.,1999.
8. Antonyan Yu. M. Prestupnost i psixicheskiye anomalii. – M., 1990.
9. Antonyan Yu. M. Kriminalnaya patopsixologiya. – M., 1991